Moderne og opprinnelige samvirkeforetak i landbruket

SERIE OM NORSK LANDBRUKSSAMVIRKE

Denne artikkelen er nummer fire i en serie på fem artikler om norsk landbrukssamvirke. De foregående sto på trykk i Bondebladet 25/4, 10/5 og 16/5.

I andre halvdel av 1800-tallet ble det etablert en rekke bondeeide bedrifter og lokale forbruksforeninger. Disse utfordret og konkurrerte med eksisterende investoreide virksomheter, og blir gjerne omtalt som de første «moderne» samvirkene. De langt fleste av de nåværende 6 500 registrerte samvirkeforetakene er imidlertid mindre lokale samarbeidstiltak. Dette er etterkommere av det vi kan kalle den «opprinnelige» samvirkeformen.

DE STORE: Det er vingen frodig underskog av SA-foretak som kan supplere eller utfordre de store konkurranseutsatte landbrukssamvirkene. FOTO: ESPEN SYLJUÅSEN

Kronikk

Sigurd Rysstad,
Senter for samvirkeforskning, NMBU
Gaute Lenvik,
administrerende direktør i Norsk landbrukssamvirke

De første bondeeide brennerier, meierier og innkjøpslag samt forbruksforeninger ble startet opp i siste halvdel av 1800-tallet. Overskuddet fra disse ble fordelt basert på omfanget av samhandling, dvs. medlemmenes leveranser av råvarer eller kjøp av innsatsvarer eller forbruksgoder. På samme tid ble det etablert tilsvarende virksomheter i andre europeiske land, og disse blir i faglitteraturen og i oppslagsverk gjerne omtalt som de første «moderne» samvirkeforetak. Mange falt fra, og nye kom til etter hvert.

De som overlevde ble, gjennom en rekke fusjoner, til det landbruks- og forbrukersamvirke vi kjenner i dag, med TINE, Nortura, felleskjøpene og virksomheter tilknyttet Coop i spissen. Disse konkurrerer i markeder med blant annet investoreide foretak, dvs. foretak med kapitalavkastning som formål og fordeling av overskudd basert på eierandeler.

SAMTIDIG HAR det vært en rivende utvikling innen det vi kan kalle den opprinnelige samarbeidsformen i landbruket, dvs. ikke-konkurranseutsatte samarbeidstiltak. Eksempler er samarbeid om forvaltning av fellesressurser og etablering og vedlikehold av felles infrastruktur som veier og vannforsyning, samdrifter av ulike typer samt maskinsamarbeid. Denne type samarbeidstiltak har som regel ikke blitt regnet med i oversikter over samvirkeformens utbredelse. Begrepet samvirke har stort sett blitt reservert for de bruker-eide, «moderne» markedsaktørene.

Med samvirkeloven fra 2007 ble det mulig og attraktivt for mange samvirker av den «opprinnelige» typen å registrere seg som SA-foretak i Foretaksregisteret. Dette gjorde det mulig å kartlegge omfanget av både den «opprinnelige» og «moderne» typen.

SAMVIRKEFORETAKENE I Foretaksregisteret:Det var i 2023 i overkant av 6 500 SA-foretak i Foretaksregisteret i Brønnøysund. De fleste oppgir næringskode ved registreringen, og dette gir en grov pekepinn på deres formål. Over 40 prosent av SA-foretakene har registrert eiendomsforvaltning eller andre typer landbruksrelaterte fellestiltak som formål. Dette inkluderer for eksempel minst 500 skogsbilveier mv. og flere hundre grunneier- og utmarkslag.

Om lag tredjeparten av SA-foretakene eies av private husholdninger og sørger for felles infrastruktur og andre tjenester til eierne. Omtrent 1000 foretak sikrer vannforsyning og/eller avløpshåndtering for boliger og fritidsbebyggelse. 500 er familieeide barnehager. De øvrige i denne kategorien tilbyr undervisnings-, fritids-, idretts- og helsetilbud mv.

Kanskje så mye som femteparten av de registrerte virksomhetene er kommersielle foretak innenfor tjenesteyting. Den største gruppa er taxisentralene, men det finnes også en rekke SA-foretak som arbeider med bedriftsrådgivning, regnskap, kunstformidling, grafisk design, handel med elektrisitet osv. I denne gruppen finnes det både foretak som eies av brukere og arbeidssamvirker eid av de ansatte.

Summen av dette betyr at kun fire prosent av de registrerte SA-foretakene kan sees som arvtakere etter de første «moderne» samvirkeforetakene. 159 virksomheter oppgir at de har butikk- og engroshandel som formål, hvorav over tredjeparten er en del av Coop.

LANDBRUKSSAMVIRKENE: DET er enda færre foretak som er «moderne» landbrukssamvirker. 119 foretak oppgir at de tilhører denne kategorien. Omtrent halvparten er innkjøpslag med oppgitt formål å drive «engroshandel med korn, råtobakk, såvarer og fôrvarer» eller «maskiner og utstyr til jordbruk og skogbruk» eller produksjon av fôrvarer. Noen av møllene og innkjøpslagene samarbeider tett med felleskjøpene, mens andre har forretningsmessig samarbeid med andre markedsaktører.

De øvrige er registrert med formål å drive engroshandel med «frukt og grønnsaker» (22), «kjøtt og kjøttvarer» (7), «meierivarer» (4), «tømmer» (4), bearbeiding og konservering av poteter (10), produksjon av fôrvarer eller kornvarer (17) eller driver «torghandel med næringsmidler» (5).

BEDRIFTERS LIVSFASER: Bedrifter etableres, går gjennom ulike livsfaser og de langt fleste får et relativt kort liv. De må først gjennom en ofte kronglete oppvekstfase. Dødsraten for konkurranseutsatte oppstartsbedrifter er stor. Kun en av fire er fortsatt i live etter fylte fem år. Enkelte overlever selv om de forblir små, mens noen få vokser seg store med mange ansatte og høy omsetning.

Det er en rekke ulike faktorer som avgjør om en konkurranseutsatt bedrift makter å etablere seg og overleve over tid. Den må gjerne ha ledere som evner å utnytte ressursene effektivt og sørge for at den har – eller får tilført – tilstrekkelig kapital til å delfinansiere omstillinger og nysatsinger. Hvorvidt virksomheten eies av dens brukere – dvs. er et samvirkeforetak – eller av dens investorer, kan påvirke flere av disse faktorene, blant annet styringseffektivitet og tilgang på råvarer og risikokapital.

ALTERNATIVE SAMARBEIDSformer: Aktører som vil etablere økonomiske samarbeidstiltak, kan i praksis velge mellom fire ulike selskapsformer. Det vanligste er å etablere et aksjeselskap – et AS. Det er omtrent 400 000 registrerte aksjeselskaper i Norge. Aktiviteten er riktignok beskjeden i en stor andel av disse og mange er familieeide selskaper. Stiftere av et AS kan også, om de ønsker, utforme vedtekter som innebærer at det i realiteten er en samvirkebedrift, dvs. fastsette at eventuelt overskudd skal fordeles basert på eiernes samhandling med selskapet.

Samarbeidspartnere som velger å etablere et selskap der de har personlig ansvar for selskapets forpliktelser, kan velge mellom ANS-formen, der eierne plikter solidarisk, eller DA-formen, der hver deltakers ansvar er spesifisert. Det er nå i overkant av 20 000 ansvarlige selskaper. De fleste melkesamdrifter er for eksempel registrert som DA-selskap, men baserer i all hovedsak samarbeidet på samvirkeprinsipper.

Den fjerde muligheten er å etablere et SA. De langt fleste av de 6 500 enhetene i denne kategorien er, som vist tidligere, etablert med formål å forvalte helt eller delvis felleseide naturressurser eller etablere og vedlikeholde felles infrastruktur for næringsutøvere eller husholdninger.

FRAMTIDSUTSIKTER: FRA 2008 til 2014 ble det hvert år etablert nesten 20 000 aksjeselskap og om lag 200 SA-foretak. Færre enn halvparten i begge kategorier var i live fem år senere. I underkant av 10 prosent av de nyetablerte SA-foretakene ble registrert med «industri», «varehandel» eller «transport og lagring» som næringskode, og bare en liten andel av disse igjen hadde som oppgitt formål å etablere konkurranseutsatt virksomhet innen landbruket.

Hvorfor er det så få oppstartsbedrifter som velger SA? Noe av årsaken kan være SA-lovens restriksjoner på innhenting av risiko-kapital. Det er kun foretakets medlemmer, som enten er dets leverandører, medarbeidere eller kunder, som i henhold til loven kan bidra med egenkapital til et SA, enten ved å betale andelsinnskudd eller ved at årsmøtet beslutter at hele eller deler av overskuddet skal holdes tilbake i selskapet for å styrke egenkapitalen. Selskapsformen er derfor ofte uegnet for oppstartsbedrifter i konkurranseutsatte, kapitalintensive bransjer, spesielt når omgivelsene er omskiftelige.

Det finnes som vist over ingen frodig underskog av SA-foretak som kan supplere eller utfordre de store konkurranseutsatte landbrukssamvirkene. De norske landbrukssamvirkenes framtid avhenger derfor av at de eksisterende nasjonale og regionale selskapene lykkes i markedet. Mange har en solid egenkapital som er bygd opp over generasjoner, men konkurransesituasjonen kan endres raskt. Dersom et SA-foretakhar en svak egenkapitalbase og samtidig får røde tall i regnskapet, kan det være utfordrende å mobilisere kapital fra eierne til å finansiere omstillinger som kan bringe selskapet ut av en negativ spiral.

TILGANGEN PÅ egenkapital kan fort bli landbrukssamvirkets akilleshæl. Utfordringen kan være spesielt krevende i foretak der en betydelig andel av eierne selv har en anstrengt økonomi i egen råvareproduksjon. Det samme gjelder hvis mange av eierne vurderer å legge ned drifta og tre ut av samvirket innen kort tid.

Begge gruppene vil være skeptiske til at et overskudd holdes tilbake i selskapet, og dersom en stor andel av medlemsmassen tilhører disse to kategoriene, kan det være krevende å få tilstrekkelig oppslutning om å tilføre risikokapital til selskapet og dermed gjøre det mulig å finansiere nye satsinger.

ANSATTE I LANDBRUKSSAMVIRKENE

- Det er kun 12 av landbrukssamvirkene som har oppgitt at de har flere enn 50 ansatte. Dette er med ett unntak de store, landsomfattende eller regionale konsernene. Tine har i overkant av 5 000 ansatte, Nortura og FK Agri har begge over 4.000. De øvrige foretak med flere enn 50 ansatte er FKRA, Hoff, Geno, Norsvin, skogeiersamvirkene og Lesja innkjøpslag. Sistnevnte ble skilt ut fra Lesja Ysteri i 1984, men eies fortsatt av lokale gårdbrukere og driver blant annet en omfattende transportvirksomhet.
- I underkant av fjerdeparten – 23 foretak – har mellom 10 og 50 ansatte og er registrert som «små» foretak. I denne gruppen finner vi Gartnerhallen og Honningsentralen, åtte innkjøpslag, sju møller, fem frukt- og grønnsakslagre samt ett ysteri. Dette er i hovedsak tradisjonsrike virksomheter med lang fartstid og sterk lokal forankring.
- Det er også en del relativt nyetablerte virksomheter som har som formål å markedsføre lokalmat eller tilrettelegge for torgsalg (Bondens marked). Ingen av disse har oppgitt at de har flere enn ti ansatte og er derfor det som gjerne defineres som «mikro-foretak».
- Lokale ysterier drives i hovedsak som enkeltpersonforetak eller aksjeselskaper. Norsk Gardsost oppgir at organisasjonen har 173 produsentmedlemmer, men kun tre gardsysterier er registrert som SA-foretak.